

Särö Västerskog

"Suset af väldiga furor höres öfver våra hufvuden, under det att våra ögon tjusas af den linneaklädda mattan under våra fötter och om du ej aktar dig kan du få ett slag på kinden af den vilda kaprifolen, som så graciöst räcker ut ett blomknippe åt dig från en ek kring hvilken hon slingrar sig, för att komma uppåt, mot ljuset. Och inne bland de grönskande löfträden står idegranen mörk och allvarlig"

(sign. Elma i NIT 1897)

Historik

De första skriftliga uppgifterna om Särö finns som så mycket annat här i Halland i konung Waldemars jordebok.

Där omtalas ett möte mellan konung Christoffer, Norges konung och hertigen av Sverige "... Särö en ö tilldömd Konungen med goda mäns ed..." Efter detta skiftade ägoförhållandena mellan Danmark och Sverige, 1364 bytte den danske riddaren Ebbe Bengtsson Piik på Rossared till sig egendomen tillsammans med Gåsevadhholm. Den stannade i släkten i 250 år.

Vid freden i Brömsebro 1645 blev egendomen svenskt kronogods och även efter detta så har den hållits samman av en ägare fram till 1900-talets början. När Säröbanan byggdes 1903 började exploateringen av Särön. Västerskog blev dock relativt opåverkat, främst tack vare den dåvarande ägaren H.L. Ygbergs naturintresse. Naturskyddsföreningen erbjöds att köpa delar av området, men detta kunde inte genomföras, så när Ygberg dog 1917 blev hotet mot Västerskog akut. Särövännerna Hjalmar och Bertil Wijk köpte dock via bolaget Särö

AB in området för 800 000 kronor. Bolaget gick i konkurs 1929 och då blev läget åter akut men Västerskog räddades nu av James Keiller J:r via bolaget Nordanskog som bland annat hade som mål att öns särart skulle bevaras.

Först 1974 kom reservatsbildningen till stånd. Reservatet omfattar 56 hektar, marken ägs av Naturvårdsverket och förvaltas av Länsstyrelsen i Halland. Det är framför allt känt för sin gamla skog av ek, tall och idegran.

Skogens utveckling

Skogen i Västerskog anses ha en mycket lång kontinuitet. Den äldsta kartan är från 1692 och på den anges stora ytor som öppen gräsmark, fänadsmark och torra berg. Endast de inre delarna anges som furuskog. På den näst äldsta kartan från 1773 anges skog av varjehanda slag, dock mest fur och gran, växa över hela området. Med "gran" avses här med all sannolikhet idegran. Enligt Carl Skottsberg planterades gran först kring sekelskiftet (1900) "... i gläntor och efter stigar av en nitisk skogsvaktare".

I Götheborske Spionen (1771) där egendomen bjuds ut till försäljning anges om idegranen (barrlinden): "... därjämte växer den i Sverige sällsynta barr-linden som nyttjas i trädgårdar till allehanda prydnader."

I samband med revidering av reservatets skötselplan har en begränsad dendrokronologisk undersökning gjorts och den visar att det i början av 1700-talet var en öppnare skog och det var ju då dagens gamla ek- och tallbestånd grodde. De äldsta idegranar som daterats är dock bara 175 år gamla.

En pollenanalys visar att ek, björk och tall har funnits kontinuerligt i området de senaste 2 000 åren, men markerna har varit öppnare än i dag och utsatta för bränder. Pollen från idegranen saknades i analysen men detta beror troligen på att pollenkornen är känsliga för bland annat försurning och därför inte bevarats i jorden.

Med detta som underlag har länsstyrelsen antagit en reviderad skötselplan där man kommer att röja kring de gamla ekarna så att de och dess rödlistade, ljusgynnade lavar får bättre levnadsvillkor. Man kommer även att öppna upp kring de gamla pelartallarna så att dessa får bättre förutsättningar att föryngra sig. Kring Barrlindkärret kommer dock idegranen fortfarande att få ha en fristad.

1000-års-
eken tecknad
av Emil
Libert.
Ur NIT
1870.

Eken

Eken som invandrade till den skandinaviska halvön för cirka 9 000 år sedan, representeras här av två skilda arter. Bergeken eller som den tidigare kallades vintereken (bladen fälls ofta inte förrän på våren) är i sin utbredning begränsad till Sveriges västra och sydliga delar.

Man känner igen arten på att löven har långa skaft och att ollonen är i stort sett oskaftade. Det är denna art som dominerar i Västerskog.

Även skogseken eller sommareken (bladen fälls på hösten) finns dock. Man skiljer den lättast från bergeken genom att bladen är oskaftade och ollonen sitter på långa skaft. Den finns spridd i hela Sverige upp till Dalälven. Mellanformer (hybrider) som har ett mera blandat utseende finns också.

Man vet att ekarna i Västerskog under gynnsamma förhållanden kan uppnå en imponerande ålder. Särös mest berömda träd, den så kallade 1000-årseken har uppskattats till att ha uppnått en ålder av mer än 500 år när den gav upp i slutet av 1940-talet. De flesta gamla ekar ruttar inifrån och trädets diameter kan variera mycket beroende på växtplatsen, de är därför mycket svåra att åldersbestämma.

Sveriges äldsta ek är den kända Rumsullaeken vid Norra Kvill i Småland. Den beräknades 1930 vara 950 år och är alltså i dag Sveriges enda riktiga 1000-årsek.

Inför revideringen av skötselplanen har en inventering av reservatets ekbestånd gjorts. Det konstaterades då (2004) att det fanns 209 levande och 31 stående döda så kallade veteranekar kvar. Av dessa var 97 procent bergek och omkretsen var 53–570 centimeter. Under inventeringen märktes ekarna med stålbrickor och en skötselplan togs fram. Var extra försiktig om du ser en märkt ek i skogen, den kan hysa en mängd sällsynta och rödlistade arter, en del mycket små och oansenliga. I dag är totalt 55 rödlistade arter kända från reservatet. Många av dessa är ljusgynnade och en röjning kring ekarna har därför påbörjats.

Eken har genom årtusenden varit ett av Europas viktigaste trädslag och omgärdad med en rad restriktioner för att till exempel lämna virke till skeppsbyggen.

Vid slutet av 1700-talet gick det åt 2 000 fullväxta ekar på cirka 2 ton vardera till ett 74 kanoners linjeskepp. Detta medförde att det i hela Europa var stor brist på ekvirke och i den legendariska Sherwoodskogen hade ekbeståndet minskat från 23 370 ekar år 1608 till 1 368 ekar år 1783. Detta innebar att man importerade ekvirke även från Skandinavien.

I sin Hallandsbeskrivning konstaterar Jacob Richardson att timmerhandeln från norra Halland hade minskat kraftigt efter Danska kriget 1709 och att man nu fick köpa timmer från Västergötland till skepps- och husbyggnad. Man skulle ha hushållat bättre med skogarna "... såväl vid fällandet som ungskogens hägnande ...". Han anger för säteriet Särö att "... härvid är någon skog av fur och gran" (idegran). De äldsta ekarna i dag är från 1720-talet och skulle alltså ha grott då.

Tallen

Tallen hör också till veteranerna i Västerskog. Den varierar också i form från krypande bestånd på västsidan till imponerande pelarsalar i skyddade lägen. De i dag äldsta kända tallarna är från 1740-talet, men Högdahl-Sernander fann 1914 en stubbe med 480 årsringar. Enligt pollenanalyserna blev den ju vanlig först på 1100-talet men i Sverige tillhör den en av pionjärarterna som invandrade strax efter istiden.

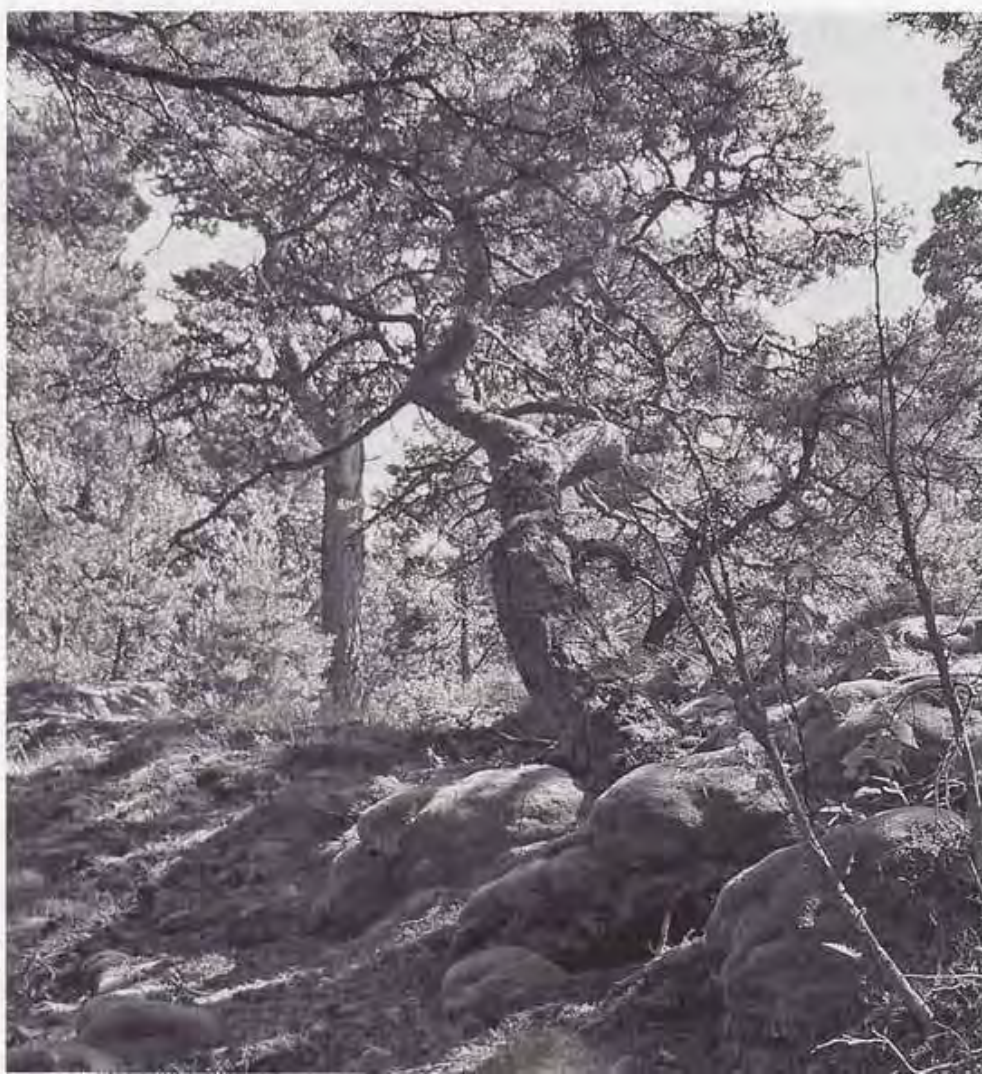
Tallen kan under gynnsamma förhållanden, liksom eken bli mycket gammal. Sveriges äldsta kända tall växer på Hornslandet utanför Hudiksvall och har uppmätts till 757 år (2004).

Ett intressant fenomen som man kan studera lättast på gamla döda tallar är den spiralvuxna veden. På gamla tallar vrider sig ofta veden motsols från rotändan sett ("högerhandsvridning") och vridningen blir större ju äldre trädet är. Ett annat fenomen som man ofta ser på gamla tallar är att de får "pansarbark" (barken blir platt som pansarplåtar eller sköldpaddsskal).

Den gamla skogen har också varit inbjudande för djurlivet. Förutom ett rikt insektsliv i den döda veden så har även havsörn häckat fram till slutet av 1800-talet, då även tjädern höll till i den då ganska ostörda skogen. Senare har även råka och häger häckat i de höga tallarna.

Ett stort problem för tallen i Västerskog är att föryngringen är mycket dålig, vilket redan Carl Skottsberg påpekade 1952 *"Det ser så lunda ut som om Särö Västerskog är dömd att förlora ett av de ledande dragen i sin natur, den präktiga tallskogen"*.

Förhoppningsvis kan den nya skötselplanen medföra att föryngringen av Västerskogs pelarsalar, som ju tagit mycket stryk av de senaste årens stormar, kommer i gång.

*Hällmarks-
tallskog
med blå-
mossa.
Foto: Jan
Kuylen-
stierna.*

Idegranen

Idegranen (barrlinden) är kanske den mest mytomspunna veteranen i Västerskog. Den frodas i dunklet under ek och fur, gärna på lite fuktig mark. Arten är värmeälskande och har i Europa en sydlig utbredning. Den är som vi tvåbyggare, då han- och honblommor i regel är skilda åt på olika träd.

Kotten liknar ett bär med ett frö och tar 18 månader på sig för att mogna. Det röda fruktköttet är sött och geléartat men kärnan bitter och giftig, vilket för övrigt även hela trädet är.

Idegranen har haft en omfattande användning inom alternativmedicinen och den giftiga alkaloiden taxin användes i dag bland annat i cellgifter för cancerbehandling. Det avrådes dock på det bestämdaste från att experimentera på egen hand. Det finns uppgifter om att till och med hästar har dött inom en timma efter att de betat av trädet. Rådjur och kaniner lär dock tåla giftet.

Att trädet haft en uråldrig användning, därom råder ingen tvekan. Det finns belägg från England på att det hårda träet har använts till spjutspetsar redan före senaste istiden för 50 000 år sedan. I Schweiz har man funnit 10 000 år gamla pilbågar av idegran. Även den över 5 000 år gamle ismannen Ötzi, som 1991 smälte fram ur en glaciär i Tyrolen, hade en långbåge av idegran med sig på sin sista resa. Just användningen till pilbågar är något som varit centralt genom åren och det vetenskapliga släktespåret "*Taxus*" kommer från det grekiska ordet för båge.

Under senare år har träet använts under namnet "*Tysk Ebenholtz*" till möbler, instrument, kugghjul och dylikt, där ett hårt och tåligt träslag krävs.

Vid ideala förhållanden kan trädet uppnå en mycket hög ålder. I England finns uppgifter på träd som förmodats vara över 2 000 år gamla. Det är dock svårt att åldersbestämma äldre träd eftersom de ruttnar inifrån men enligt skriftliga källor finns uppgifter om att redan kelterna planterade träd vid sina tempel, där i dag kyrkor finns uppförda.

I Västerskog känner man ju i dag inte till några idegranar som är äldre än 175 år, vilket är svårt att förklara. Skriftliga belägg finns från mitten av 1700-talet men kontinuiteten är säkerligen mycket längre än så. Kan det rent av vara så att beståndet har hållits nere på grund av

export av virke till långbågar? Så var fallet i Tyrolen, Ötzis hemtrakter, där idegranen i dag är mycket sällsynt eftersom stora mängder exporterades till Englands armé under 1600–1700-talen.

Kärnområdet för idegranen är nu kring "Barrlindkärret". Namnet barrlind (*balind, barlind, barling*) är det gamla allmogena namnet för idegran. Det är ofta svårt att härleda betydelsen av gamla växtnamn men "barrlind" anses komma från "barr" som syftar på barren och "lind" som anger att stammen påminner om lindens. En annan lite mer fantasieggande teori är att namnet "*balind*" anger att det är Baal:s eller Balders lind och att det syftar på det evigt gröna trädet Yggdrasil som alltså inte skulle ha varit en ask utan en idegran.

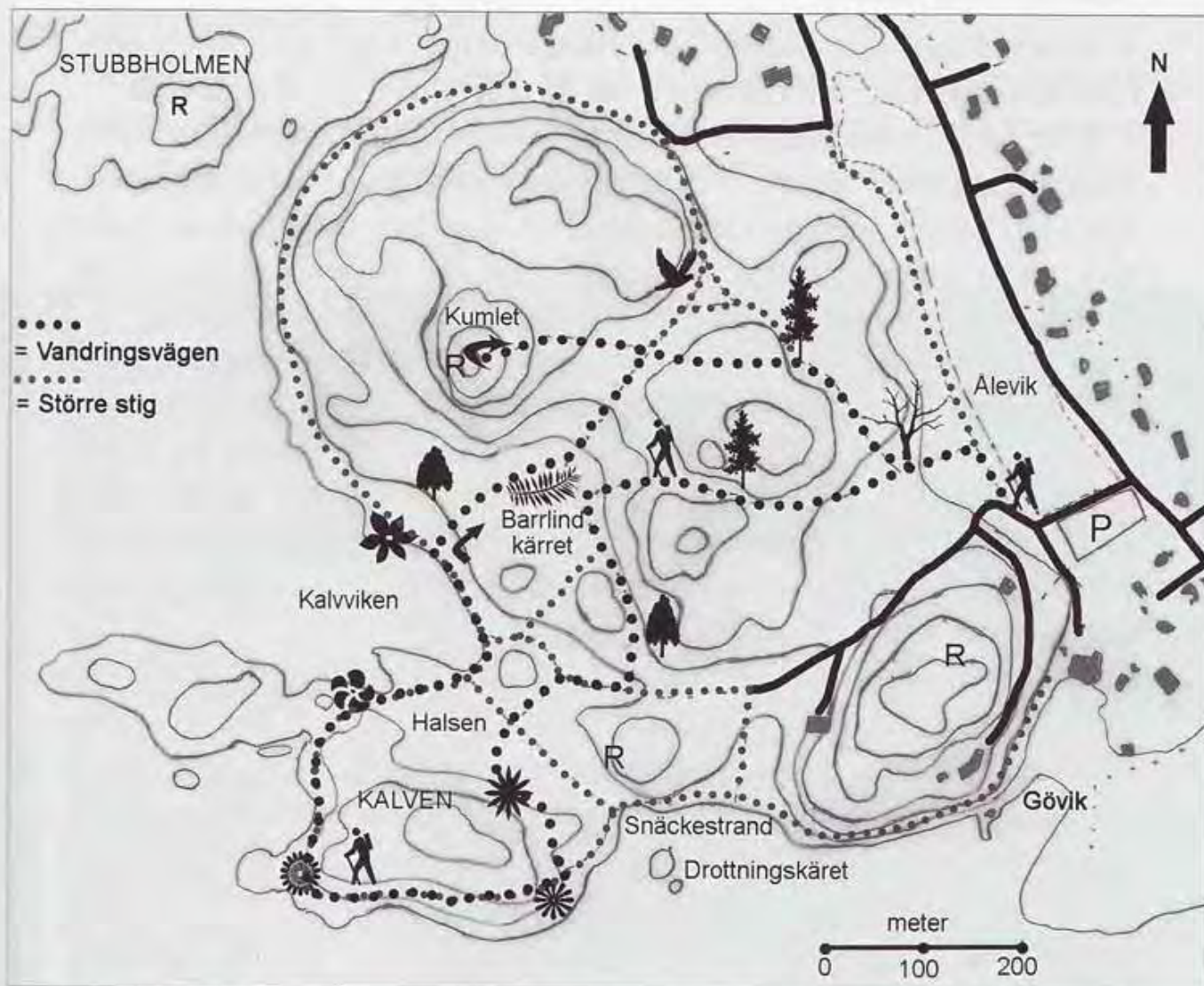
Idegran med kottar i Barrlindkärret. Foto: Jan Kuylenstierna.

Idegransbeståndet i Västerskog rön­te tidigt internationell upp­märksamhet och besöktes redan 1914 av den tyske professorn Conwentz som ansåg att: "förekomsten var särskilt anmärkningsvärd, då arten i övriga Europa överallt var på tillbakagång och borde åtnjuta ett varaktigt skydd".

En rundvandring

Låt oss nu göra en vandring genom ett avsnitt av Västerskogs natur.

Man startar lämpligen vid reservatets parkeringsplats, kring vilken vi finner några intressanta växter.

Karta över Särö Västerskog. Med rundvandringen på 3,2 km, större stigar och intressanta punkter markerade. P=Parkering, R= Fornminne

Kring parkeringsplatsen

Till höger precis innan man svänger in på parkeringen växer pestskråpen som tidigt på våren blommar med rosa blommor som snart täcks av de stora runda bladen. Den infördes tidigt till Sverige och har utan framgång använts som botemedel mot pesten. Den sprider sig ymnigt och blir på vissa ställen ett svårt ogräs.

Strax intill blommar på våren också ramslöken som kan täcka stora ytor med sina lökdoftande bladmattor. Troligen är också den införd här, de närmsta vilda förekomsterna finns i Göteborgs skärgård och vid Årenäs i Sätilla. Kring parkeringen finns också löktrav, fläder och foderlosta.

Mot 1000-årseken

Vi följer stigen mot norr efter gårdesgården och går genom ett område som öppnats upp för att gynna de mäktiga hagmarksekarna.

Efter knappt 100 meter tar vi av mot väster uppför en mindre sluttning som på våren är som ett vitt hav av blommande buskstjärnblomma. Man känner igen den lätt även efter blomningen genom de spetsiga, styva, korsvis motsatta bladen. I Halland är den vanligast från Onsala till Släp med endast spridda förekomster ner till Varberg.

Efter knappt 50 meter stannar vi vid platsen för den legendariska 1000-årseken. Om man studerar marken noggrant kan man upptäcka rester av den gamla ekens rötter i markytan. Benämningen 1000-årsek används ofta för gamla ihåliga ekar utan att man säkert vet att eken är 1000 år. Aldern på Västerskogs ek har ju uppskattats till mer än 500 år och efter att den dog i slutet av 1940-talet stod den kvar länge som ett monument.

Strax intill slingrar sig nu några sirliga murgrönor upp i tallarna, där de också blommar i oktober–november. Murgrönan har en sydlig utbredning och är värmeälskande. Den verkar ha blivit vanligare i våra trakter och man ser den allt oftare som här i Västerskog med frodiga blommande exemplar.

Furuskog

Vi fortsätter nu stigen mot väster genom ett område med pampiga furor som dock har varit hårt ansatta av de senaste årens stormar. Området uppvisar för övrigt en fattig gnejsbergsflora med över-

vägande risvegetation. För att uppleva lite "urskogskänsla" kan man göra en avstickare norr om stigen runt en mindre bergknalle med vacker hällmarkstallskog och ovanligt stora kuddar med blåmossa. Det är i denna naturtyp som vi också kan finna linnean som förutom i Råös naturtallskogar knappast längre går att finna i norra Halland. En annan intressant bekantskap som kan dyka upp är den lilla slingrande skogsorkidén knärot.

Tillbaka vid stigen kan man på sydsidan studera en liten starr som växer i rosetter med purpurröda slidor och långa fingerlika honax. Det är vispstarren eller som den förr kallades fingerstarren och den är ett säkert tecken på att vi närmar oss ett område med rikare grönstensberggrund.

Barrlindkärret

Stigen sluttar nu sakta mot väster och vi passerar en stenmur och några veteranekar ner i ett område som domineras av idegran – vi är i Barrlindkärret, idegranens kärnområde i Västerskog. Idegranen

Ingången till Barrlindkärret mot öster. Foto: Jan Kuylenstierna.

vill ju gärna ha lite fuktigare och rikare mark och klarar av att växa i skuggan av andra träd. Förutom idegranen hyser kärret en vacker alkog och den för våra trakter mycket sällsynta skogsbräsman, en liten oansenlig ört släkt med den betydligt större ängsbräsman som ofta blommar vackert på fuktiga gräsmarker. Runt kärret går en gärdesgård om vilken det finns ett antal teorier. Den finns inte med på några kartor och Carl Skottsberg konstaterar 1952 "*Här har måhända en gång funnits ett torpställe med odlingar i sänkan och har muren lagts för att stänga ute betesdjuren*".

Mot Halsen

Vi lämnar Barrlindkärret via den första stigen mot söder genom ett område med veteranekar, som uppvisar vackra bestånd med guldlöcksmossa och vid torr väderlek gör den verkligen skäl för namnet med sina guldgula lockar.

Efter ett par hundra meter kommer vi till Halsen. Vi ser även här rester av stenmurar och en så kallad "tomtning" och det finns uppgifter om att ännu i slutet av 1800-talet användes området som betesmark.

Tidigare (slutet av 1600-talet) avskildes Kalven av ett smalt sund som gick här. Vi lämnar stigen och passerar det forna sundet som ibland kan vara blött. På sydvästsidan kommer vi in i ett område som karaktäriseras av en mycket rik buskvegetation med vinbär, krusbär, skogstry, benved, berberis och liguster. Sammansättningen tyder på att det är en omtyckt rastplats för områdets fåglar.

Detta är ett av Västerskogs rikaste områden och även trolldruva och sårläka trivs i den kalkrika jorden.

Klippstranden mot Drottningkäret

Vi fortsätter ut på strandklipporna strax väster om Snäckestrand. I klippspringor växer en av våra inhemska lökväxter, sandlöken som har ett eller flera huvuden med typiska groddknoppar. Längst ned mot stranden finns ett litet bestånd av stallört, en rosa ärtväxt som fått sitt namn av den obehagliga doften. Andra namn som kanske ger en antydning om hur den luktar är horsagräs, rävbomma och drängafes – kanske inget att sätta in på kaffebordet?

Kärrtörel på Kalven med utsikt mot Kumlet. Foto: Jan Kuylenstierna.

Kalven

Vandringen fortsätter ut på Kalven genom vindpinad hållmarkstallskog och över block och klippterräng. Den skarpögde vandraren kanske upptäcker bergjohannesörtens gula stjärnblommor bland buskarna.

Vi stannar en stund vid Kalvens sydväststuds för att ta en titt på den steniga strandens växter. Den ganska höga växten med rosa blommor i kvastlika samlingar och med hampalika blad är hampflokkel och den flockblomstriga med små gröngula blommor som sitter i klotrunda flockar och drar till sig traktens blomflugor är strandkvanne. Kvanne förekommer som ytterligare en underart, fjällkvanne som också har använts länge i odling. Den omtalas redan i Olof Tryggvassons saga på 1100-talet, då flitigt använd som grönsak och läkemedelsväxt.

För övrigt kan ju även noteras strandloka och ståtliga bestånd med strandkål.

Turen går nu vidare över bergen norrut. Strax innan stigen svänger mot öster, i en liten "vrakvik" ofta översållad med all sköns skräp kan man vissa år finna odörten. Det är en ofta mer än två meter hög flockblomstrig ört med blådagig och rödfläckig stjälk.

Växten är mycket giftig och är beryktad för att den användes i Sokrates giftbägare. Stora bestånd av odört växer för övrigt på Malö i Onsala där den märkligt nog betas begärligt av fåren.

50 meter norrut efter Kalvens norra strand växer några mindre bestånd av kärrtörel, som i maj-juni blommor vackert med gula blommor, men det är absolut inget man plockar var man än finner den. Törelväxterna innehåller en vit brännande växtsaft.

Västra stranden

I Kalvvikens sydostspets har stora mängder tång ansamlats och detta ger näring åt kraftiga bestånd av saltmålla. Bland dessa växer strandmolken, en växt som man inte kan undgå att lägga märke till när den blommor i slutet av juli med ljusgula blommor på upp till tre meter höga stjälkar. Dess närmaste släktingar kålmalke, svinmalke och åkermolke känner vi säkert igen från trädgårdslandet.

Vi följer så stigen som nu blir ganska snårig ytterligare 200 meter mot sydväst. I snåren kan särskilt noteras den taggiga getapeln som får små svarta frukter, apellika blad och en bark som uppristad liknar getragg.

Bland strandklipporna växer här den karaktäristiska havssältingen. En art som Linné under sin Öländska resa konstaterade smakade salt. Om vi letar vidare kanske vi kan upptäcka Västerskogs minsta växt – det endast centimeterhöga dvärglinet. Den hör inte hemma i linfamiljen utan har fått sitt namn av att den till utseendet påminner om en linplanta.

Veteranekar

Vi väljer nu att lämna strandpromenaden och viker av på en liten stig mot nordost genom en snårskog av främst ek. Denna typ av snårskog benämnes ofta med det från danskan inlånade krat(t)skog (krat=snår). Ekarna för här en imponerande kamp mot de västliga

vindarna och bildar ett tak över oss. De blir högre och högre ju längre in man kommer och snart noterar vi några veteranekar med nummerbrickor.

Om man försiktigt studerar dessa finner man de rödlistade arterna lunglav, rutskinn och ekticka. Lunglaven är en av våra största blad-lavar och är lätt att känna igen på att bålen har ett mönster som påminner om lungblåsor. Den användes förr enligt signaturläran i försök att bota lungsjukdomar. Den är numera sällsynt i södra Sverige och alltid en signalart på skyddsvärd skog.

Rutskinnets är en skinnsvamp som växer på blottad kärnved av ek. Vid torr väderlek spricker den upp i karaktäristiska rutor.

Ektickan är en stor hovlik ticka med kanelbruna porer som man ofta ser högt uppe i ekarna.

Kumlet

Stigen leder nu vidare in genom idegransbeståndet och över gärdsgården till Barrlindkärret, där vi nu väljer den norra stigen mot Kumlet, Västerskogs högsta punkt (34 m.ö.h).

Stigen upp mot Kumlet går över ett område med rikt grönstensberg, vilket vi ser på den rika förekomsten av blåsippa, desmeknopp, vispstarr och även den krävande tandroten.

Kumlet som består av resterna från en bronsåldersgrav var tidigare krönt av ett luftbevakningstorn som nu har tagits bort.

Utsikten är storslagen över norra Hallands och södra Göteborgs skärgårdar och man lär även klara nätter kunna se skenet från Ska-gens fyr.

Pelarsalar

Vi väljer nu att gå österut genom pelarsalar med 200-åriga furor som i skyddade lägen når en imponerande höjd.

Märkt veteranek med nummerbricka. Foto: Jan Kuylenstierna.

Det var också här någonstans som den berömda örnfuran där havsörnen häckade stod och om vilken Högdahl-Sernander skriver 1914:

"Ännu för några år sedan hade ett hafsörnspar sitt bo i toppen af en väldig fura i Västerskog, men en tanklös person tog sig för att skjuta ned de präktiga fåglarna..."

Det är väl inte troligt att något örnpår på nytt skulle slå sig ner i någon av furorna, även om örnstammen nu är på framgång i Halland.

De flesta furorna bildar här pansarbark och på torrakorna ser man tydligt den spiralvuxna veden.

Långt upp på stammarna kan man här och var se en gråaktig, hovformad ticka. Det är talltickan, en art som sällan växer på tallar yngre än 150 år och som själv kan uppnå en ålder av 50 år.

Har vi valt rätt stig bör vi nu snart kunna skönja gärdesgården och ängarna vid Ålevik och komma tillbaka till parkeringen. Men har man inte koll på väderstrecken, så är det lätt att komma fel på alla stigar, som löper kors och tvärs i den täta skogen.

Källor

Linda Andersson 1976, Särö Västerskog – en inventering SNV PM712.

Boken om Släp Del 1, Släps hembygdsgille 1994.

Örjan Fritz, Bark- och vedlevande lavar i Väster- och Nordanskog
Lst Halland 2000:2.

Klas Heyman 1991, Särö genom tiderna.

Hartzell J., Hal. 1991, The yew tree: a thousand whispers.

C F Nyman 1868, Utkast till Svenska Växternas Naturhistoria.

Ny Illustrerad Tidning (NIT) 1880, 1897.

Jacob Richardson 1752, Hallands Historiska Beskrivning, faksimiltryck
1987.

Simon Schama 1998, Skog, Landskap och minne.

Carl Skottsberg och Kai Curry-Lindahl 1952, Natur i Halland.

Konrad Spindler, 1996 Mannen i isen.

Svensk Botanisk Tidskrift 98:6 2004.

Sveriges Natur 1914, 1915.

Skötselplan för naturreservatet Särö Västerskog, Lst Halland 511-3469-05
2006-04-11.

Särö Västerskog Veteran Oak Survey, Lst Halland 2004:26.